

Talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning o'ziga xosligi va zarurati

Akhmedov Akmal Yusufovich –

Farg'ona davlat universiteti

“Pedagogika” kafedrası o'qituvchisi,

E-mail: akmal0086ahmedov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3723-1596>

To'lanboyeva Mohlaroyim Bahrombek qizi –

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy asoslari, zarurati va o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Kommunikativ kompetentlikning pedagog kasbiy kompetentligidagi o'rni, uning tarkibiy qismlari hamda pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, talabalarining kommunikativ kompetentligini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar, faol ta'lim metodlari, interaktiv mashg'ulotlar, treninglar va hamkorlikka asoslangan o'quv faoliyatining imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish ta'lim sifatini oshirish va samarali pedagogik muloqotni tashkil etishning muhim omili ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, bo'lajak pedagog, pedagogik muloqot, kasbiy kompetentlik, kommunikativ ko'nikmalar, verbal va noverbal muloqot, pedagogik bag'rikenglik, interaktiv ta'lim, kommunikativ faoliyat, pedagogik texnologiyalar.

Специфика и необходимость развития коммуникативной компетентности у студентов

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические основы, необходимость и специфические особенности развития коммуникативной компетентности у студентов. На основе научных источников раскрыты роль коммуникативной компетентности в структуре профессиональной компетентности педагога, её основные компоненты и значение в обеспечении эффективности педагогической деятельности. Также рассмотрены педагогические условия, способствующие формированию коммуникативной компетентности студентов, возможности активных методов обучения, интерактивных занятий, тренингов и учебной деятельности, основанной на сотрудничестве. Результаты исследования показывают, что развитие коммуникативной компетентности в профессиональной подготовке будущих педагогов является важным фактором повышения качества образования и организации эффективного педагогического общения.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущий педагог, педагогическое общение, профессиональная компетентность, коммуникативные навыки, вербальное и невербальное общение, педагогическая толерантность, интерактивное обучение, коммуникативная деятельность, педагогические технологии.

The specificity and necessity of developing communicative competence in students

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations, necessity, and specific features of developing communicative competence among students. Based on scientific sources, the role of communicative competence in the professional competence of a teacher, its structural components, and its significance in ensuring the effectiveness of pedagogical activity are highlighted. The study also examines pedagogical conditions that contribute to the development of students' communicative competence, as well as the potential of active learning methods, interactive classes, training sessions, and collaborative learning activities. The research findings indicate that the development of communicative competence in the professional training of future teachers is an important factor in improving the quality of education and ensuring effective pedagogical communication.

Keywords: communicative competence, future teacher, pedagogical communication, professional competence, communicative skills, verbal and non-verbal communication, pedagogical tolerance, interactive learning, communicative activity, pedagogical technologies.

KIRISH

Ta'limdagi yangi maqsad va qadriyatlarning paydo bo'lishi zamonaviy jamiyatning dunyoqarash pozitsiyasini namoyon eta oladigan va kasbiy faoliyatini malakali amalga oshira oladigan ta'lim olgan pedagoglarga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq. Shuning uchun kompetentli pedagogning malakali pedagogdan asosiy farqi shundaki, birinchisi (kompetentli) nafaqat ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladi, balki ularni ish jarayonida qo'llaydi, o'z kasbini sifatli amalga oshirishga ichki motivatsiyaga ega bo'ladi va o'z kasbiga qadriyat sifatida munosabatda bo'ladi. Kompetentli pedagog o'z fani va kasbidan tashqariga chiqa oladi; u turli standart va nostandart vaziyatlarda foydalanadigan ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish salohiyatiga ega. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida ruhiy va ijtimoiy jarayonlarning faol ishtirokchilari, ularning dunyoqarash va mazmunli yo'nalishlarini belgilovchilar bo'lish pedagoglarga yuklatilgan. Jamiyat tomonidan zamonaviy pedagogga qo'yiladigan talablar juda katta. Ular nafaqat fanga oid yo'nalishlardagi fundamental va innovatsion bilimlarning ulkan spektrini, zamonaviy pedagogik texnologiyalarga egalikni, balki bir qator muhim shaxsiy sifatlarni ham o'z ichiga oladi: mustaqillik, o'z-o'zini tashkil eta olish, o'z-o'zini takomillashtirish, kasbiy faoliyatning turli turlarida ijodiy o'z-o'zini ro'yobga chiqarish qobiliyati va boshqalar.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarining mohiyati muammosiga G.I.Ibragimov, I.A.Zimnyaya, E.F.Zeer, A.K.Markova, A.M.Novikov va boshqa ko'plab tadqiqotchilarning asarlari bag'ishlangan. A.M.Novikov ta'kidlashicha, kompetentlik -bu “mustaqil ravishda amalga oshiriladigan amaliy faoliyat ko'rsatish, hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyati”. G.I.Ibragimov esa shunday yozadi: “Kompetentlik- bu insonga

mustaqil harakat qilish, topshirilgan ish va o'z hayoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma, malaka, faoliyat usullari va shaxsiy sifatlar birligining namoyon bo'lishi".

Biz B.G.Ananev, A.A.Bodalev, A.N.Leontyev, B.R.Lomov, V.N. Myasishchev va boshqa olimlarning kommunikatsiya - bu shaxsning atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabat o'rnatish qobiliyati, subyektning alohida faollik shakli, degan fikriga qo'shilamiz. A.A. Bodalevning fikricha, muloqotda odamlar o'zlarining shaxsiy sifatlarini, xarakter xususiyatlarini namoyon etadilar. B.G. Ananev shunday yozadi: "Muloqot jarayonida shaxs sifatlarining namoyishi muhim bo'libgina qolmay, balki ularning kommunikatsiya jarayonida keyinchalik rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki muloqot vaqtida inson umumbashariy qadriyatlar, bilim, ko'nikma, malaka va kommunikativ faoliyat usullarini o'zlashtiradi... va inson shaxs hamda faoliyat subyeksi sifatida shakllanadi, shuning uchun muloqot shaxsni rivojlantirishning muhim omili va shartidir".

"Kommunikativ kompetentlik" tushunchasi D.Xayms tomonidan kiritilgan bo'lib, til bilimini -vaziyatli, ijtimoiy yoki boshqa til tashqi omillarga asoslanib variantlarni tanlash ko'nikmasini anglatardi; bu vaziyatli grammatika tomonidan o'rganiladi. N.M.Kostixinaning fikricha, pedagog kasbi "nutqiy mas'uliyat oshirilgan" kasblar jumlasiga kiradi; bu kasblarda kasbiylikning majburiy sharti kommunikativ kompetentlik hisoblanadi. I.Ya.Lerner kommunikativ kompetentlikni muloqotning maqsad, soha va vaziyatlariga mos ravishda boshqalarning nutqiy xatti-harakatlar dasturini tushunish va o'zining dasturlarini yaratish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi sifatida ta'riflaydi. O.M.Kazartsevaning ta'kidlashicha, kommunikativ kompetentlik tug'ma qobiliyat emas, balki insonda ijtimoiy-kommunikativ tajriba orttirish jarayonida shakllanadigan qobiliyatdir. Kommunikativ-ijtimoiy tajriba, avvalambor, nutqning uslubiy jihatdan o'zgarishida ifodalanuvchi kod almashtirish mexanizmini o'z ichiga oladi. Bu almashtirish muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi rol munosabatlarining o'zgarishiga asoslanadi. Pedagogik jarayonda muloqot ishtirokchilari pedagog va o'quvchilar bo'lib, ular ta'lim-tarbiya vazifalarini hal qilishda rol munosabatlariga kirishadilar. Z.S.Smelkova pedagog kommunikativ kompetentligini pedagogik muloqot vazifalarini hal qilish uchun nutqiy va nutqiy bo'lmagan kommunikatsiya vositalarini maqsadli qo'llash qobiliyati sifatida belgilaydi.

Verbal vositalar nutqning barcha so'z komponentlarini - so'zlar, gaplar, matnlarni o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, verbal vositalardan samarali foydalanish til me'yorlariga mos ravishda til vositalaridan foydalanish bilan bog'liq. Noverbal vositalar esa muloqot jarayonida so'z ma'lumotini almashtirib, uni takrorlab yoki - ko'pincha - to'ldiruvchi barcha til bo'lmagan belgilarni o'z ichiga oladi. Bizning fikrimizcha, pedagog kommunikativ kompetentligining asosiy tarkibiy qismi - bu nutqiy muloqotning barcha jihatlarini qamrab oluvchi shakllangan kasbiy nutqdir; namoyon bo'lish shakli muloqot ishtirokchisining nutqiy xulq-atvori, mazmuni esa nutqiy faoliyatdir. Aynan nutqiy xulq-atvor va nutqiy faoliyat pedagog va o'quvchilar muloqotining hissiy-psixologik muhitiga, ular o'rtasidagi munosabatlar xarakteriga va ish uslubiga ta'sir ko'rsatadi.

V.V.Sokolova kommunikativ kompetentlikni kasbiy kompetentlik ierarxiyasida mustaqil tarkibiy qism sifatida ajratib ko'rsatadi va ta'kidlaydiki, bir qator kasblarda, xususan o'qituvchi va o'qituvchi uchun, kommunikativ kompetentlik faoliyat tuzilmasida asosiy hisoblanadi, chunki pedagogning birorta vazifasi ham pedagogik muloqot va kasbiy nutq madaniyatisiz amalga oshirilishi mumkin emas. Demak, kommunikativ kompetentlik bo'lajak pedagog kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u kasbiy faoliyat jarayonida samarali muloqotni tashkil etish, bag'rikenglikni namoyon etish va shaxsiy salohiyatni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Mazkur kompetentlik pedagogik muammoli vaziyatlarni hal etish hamda shaxslararo o'zaro ta'sir samaradorligini ta'minlash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, kommunikativ vaziyatlarda kognitiv, hissiy va xulq-atvor

komponentlaridan samarali foydalanish darajasida namoyon bo'ladi. Shuning uchun kommunikativ kompetentlikning pedagogik faoliyat bilan nisbati muammoli vaziyatlarni hal qilish darajasi sifatida belgilanadi; bu "yo'naltiruvchi va ijroiya komponentlarining birligi" ni nazarda tutadi, shuning uchun kommunikativ kompetentlik ham kasbiy Menkontseptsiyasida, ham harakatlarni bajarish usullarida - ko'nikmalar va xulq-atvorida namoyon bo'ladi. Bunda G.M.Andreeva, I.A.Zimnyaya, A.A.Leontyev, B.F.Lomov, L.A.Xaraeva va boshqalarning tadqiqotlariga asoslanib, kommunikativ kompetentlikni uchta asosiy kommunikativ funksiyaning yig'indisi sifatida ifodalash mumkin: axborot uzatish, tashkil etish (rag'batlantirish sifatida) va ta'sir ko'rsatish (shakllantirish sifatida).

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda bo'lajak pedagoglarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish muammosini o'rganishda tizimli, kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, kuzatish, pedagogik modellashtirish va umumlashtirish metodlari qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini kommunikativ kompetentlikning kognitiv, emotsional va xulqiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tashkil etadi. Bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda "Pedagogik mahorat" va "Ijtimoiy pedagogika" fanlari imkoniyatlari hamda "Pedagogning kommunikativ kompetentligi" maxsus kursining mazmuni tahlil qilindi. Shuningdek, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasining tarkibiy qismlari sifatida motivatsion-maqсадli, mazmuniy, faoliyatli va refleksiv-baholash bosqichlari ajratib ko'rsatildi. Har bir bosqichda talabalarni pedagogik muloqotga tayyorlash, empatik tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish, kommunikativ vaziyatlarni hal etish va refleksiv tahlil qilishga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi. Shaxs kommunikativ kompetentligi modelini barqaror, shaxsiy tuzilma sifatida tavsiflab, N.B. Burtovaya uni kommunikativ xususiyatlar, kommunikativ salohiyat va shaxsning kommunikativ yadrosidan iborat tizim sifatida ifodalaydi.

Pedagogik faoliyatning tabiati pedagogni doimo kommunikativ pozitsiyalarga qo'yganligi sababli, avvalambor undan ijtimoiy-psixologik shaxs sifatlarini namoyon etish talab etiladi, ya'ni shaxslararo o'zaro ta'sirga ko'maklashuvchi sifatlar: refleksivlik, moslashuvchanlik, hamkorlik qilish qobiliyati, muloqotchanlik va hissiy jozibadorlik. Ular pedagogning faoliyatdagi dastlabki asosiy pozitsiyalarini, uning yo'nalishlarini, pedagogik ta'sir usullarini, o'zaro ta'sirdagi yo'nalishlari va orientatsiyalarini birlashtiradi; ularni "pedagogik bag'rikenglik" tushunchasiga birlashtirish mumkin. Shuning uchun biz kommunikativ kompetentlik nafaqat muloqot qonunlari va o'zaro munosabatlar rivojlanishini bilish, balki muloqot vaziyatida mo'ljal ola bilish, kommunikativ vazifani aniq belgilash, barcha aniq holatlarni hisobga olish, kerakli kommunikativ pozitsiyani tanlash, buning uchun verbal va noverbal kommunikatsiya vositalarining keng arsenalidan foydalanish ko'nikmasi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bunga asoslanib, pedagog kommunikativ kompetentligining asosiy tarkibiy qismi pedagogik muloqot hisoblanadi. Pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari bor, bu esa uni o'zlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. O'quvchi qanday hayotiy qadriyatlarni o'zlashtirishini, unda qanday shaxsiy sifatlar shakllanayotganini anglaydigan pedagog har bir bola bilan kundalik muloqotning xilma-xil vaziyatlarini yanada ehtiyotkorlik bilan qurishga majbur.

Universitet talabalari kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga oid zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda xilma-xil va qiziqarli faoliyat shakllari taklif etilgan, masalan: pedagogik muloqotni rivojlantirish bo'yicha treninglar; pedagogik vaziyatlarni modellashtirish; sinfdan tashqari faoliyat tizimini loyihalash; asosan faol faoliyat shakllariga (munozaralar, interaktiv treninglar, kasbiy kommunikativ xulq-atvor modellarini o'zlashtirish bo'yicha rolli o'yinlar va boshqalar) tayanuvchi talabalar muloqot madaniyatini shakllantirishga oid maxsus kurslarni ishlab chiqish va joriy etish.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bo'lajak pedagoglarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega. Xususan, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, rolli o'yinlar, debatlar, kommunikativ treninglar va loyiha faoliyati talabalar o'rtasida samarali muloqot ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida kommunikativ kompetentlikning quyidagi mezonlari aniqlandi: muloqot madaniyatiga egalik qilish, empatik tinglash qobiliyati, verbal va nonverbal vositalardan samarali foydalanish, pedagogik nizolarni konstruktiv hal etish hamda hamkorlikka asoslangan faoliyatni tashkil eta olish. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish jarayonida maxsus kurs mashg'ulotlari bilan bir qatorda pedagogik amaliyot, guruhiiy loyihalar va reflektiv tahlil mashg'ulotlarini uyg'unlashtirish talabalar kommunikativ faolligining oshishiga olib keladi. Bu esa bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini sezilarli ravishda yaxshilaydi. Shuningdek, kommunikativ kompetentlikning rivojlanganlik darajasi talabalarning pedagogik bag'rikengligi, kasbiy motivatsiyasi va ta'lim jarayonidagi faolligi bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. Mazkur natijalar kommunikativ kompetentlikni pedagog kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi sifatida rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Talabalar kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishni tashkil etishning taklif etilayotgan tur va shakllarining xilma-xilligi bilan birga ularga qator invariant kommunikativ harakatlarni kiritish zarur; bu harakatlarga egalik pedagogning kasbiy faoliyati muvaffaqiyatini belgilaydi:

- ✓ berilgan predmet va qo'shma faoliyat shartlaridan kelib chiqib, o'zaro ta'sir ishtirokchilari o'rtasida boshlang'ich harakatlarni taqsimlash;
- ✓ hamkorlikning potentsial samaradorligi va natijaliligi bilan belgilangan harakatlar, o'zaro ta'sir va muloqot usullarini almashtirish;
- ✓ taqsimlash, almashtirish, o'zaro tushunish, o'z harakatlarini hamkorlar harakatlari bilan muvofiqlashtirish jarayonlari asosida kommunikatsiyani qurishh;
- ✓ qo'shma faoliyatning shartlari va natijalarini prognozlash asosida hamkorlikning umumiy usullarini rejalashtirish;
- ✓ mavjud yoki mumkin bo'lgan kommunikativ cheklovlarni engishga imkon beruvchi o'z-o'zini nazorat qilish, harakatlarni o'z-o'zini tuzatish, har bir o'zaro ta'sir va hamkorlik ishtirokchisining refleksiyasi.

O'quv kommunikatsiyasi uyushtirilgan ta'lim jarayoni sharoitida amalga oshirilganligi sababli, bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda asosiy narsa - rol dinamikasi bilan qo'shma-bo'lingan faoliyatni tashkil etishdir. Bu ta'lim jarayonidagi har bir o'quvchiga o'z fikrini bildirish, muloqot hamkorlarini tinglash va eshitish, umumiy natija bilan harakat va o'zaro ta'sirni muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Kommunikativ kompetensiyaning mazmuni kommunikatsiyani nafaqat o'quv va boshqa ma'lumotlar almashinuvi sifatida, balki oddiy xayrixohlik aloqalarini o'rnatishdan boshlab murakkab qo'shma faoliyat turlarigacha, nafaqat ta'lim jarayonida, balki undan tashqarida ham shaxslararo munosabatlarni yo'lga qo'yishgacha bo'lgan muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonining mazmuniiy to'liqlishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Shunga muvofiq, universitet talabalari orasida shakllangan kommunikativ kompetensiya ko'rsatkichlari quyidagilar bo'lishi mumkin: muloqot va o'zaro ta'sirda turli fikrlarni hisobga olish va hurmat qilish; o'z fikrini tushunarli va asoslangan holda ifodalash; o'quvchilarni mustaqil qidiruv faoliyatiga, hamkorlik va o'zaro ta'sirga undaydigan savollar shakllantirish qobiliyati; qo'shma faoliyatdagi nizolarni hal qilish va umumiy maqsadga erishish uchun harakatlarni rejalashtirish qobiliyati; o'zaro nazorat va o'z-o'zini nazorat qilishni tashkil etishga tayyorlik; hamkorlik va o'zaro yordam ko'rsatish qobiliyati. Bo'lajak pedagog-talabalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy ahamiyat ularga juft va guruhlarda ishlash, umumiy ijodiy natijaga qaratilgan, muloqot rollarini

almashtirishni, raqobatli faoliyatni va boshqalarni o'z ichiga olgan qidiruv xarakteridagi topshiriqlarni hamkorlikda bajarish imkoniyatini taqdim etuvchi sharoitlarni yaratishga tegishlidir.

XULOSA.

Kommunikativ kompetentlik bo'lajak pedagogning kasbiy shakllanishida muhim o'rin tutuvchi integral sifat hisoblanadi. Tadqiqot natijalari kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning samarali mexanizmlaridan biri sifatida "Pedagogik mahorat" va "Ijtimoiy pedagogika" fanlari imkoniyatlari hamda "Pedagogning kommunikativ kompetentligi" maxsus kursi integratsiyasidan foydalanish zarurligini ko'rsatdi. Bo'lajak pedagoglarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini ta'lim jarayoniga joriy etish ularning pedagogik muloqot madaniyati, empatik qobiliyatlari, hamkorlikka tayyorligi va kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada zamonaviy ta'lim talablariga javob bera oladigan, kommunikativ jihatdan yetuk pedagog kadrlarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rasulova M. Enhancing teachers' communicative competence: structure, essence and didactic conditions.// International Scientific Journal SCIENCE AND INNOVATION Series B Volume 4 Issue 2 February 2025.134-139 b
2. Akhmedov A.Y., Egamberdiev O.A. Issues of formation of communicative competence, which is an integral part of professional pedagogical training of future teachers in the educational process. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 7, 2020 ISSN 2056-5852.-P.12-16
3. Temurov S.Y. Bo'lajak matematika o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari. -T.: «Fan va texnologiya», 2014. 136 bet.
4. Ярославская И.М. Коммуникативные технологии на занятиях по русскому языку для активизации речевой деятельности иностранных обучающихся. Журнал педагогических исследований Том 7 № 1 , 2022 с.66-70
5. Михайлова Е.С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей.: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Л.: 1990. – 18 с.
6. Axmedov A.Y. Kommunikativ kompetentlik – bo'lajak pedagog ijtimoiy va kasbiy faoliyati asosidir // Development of Science. – 2025. – 4-jild, 4-son. – B. 169–173. – ISSN 3030-3907.